

tanítani is. Kazinczy: epigrammáival és buzdító leveleivel, Bessenyei: jámbor szándékával, Berzsenyi: ódáinak tűzével, Csokonai: humorával.

„Az én szerzeményeimnek interesszéje áll — mondja Csokonai — a nemzeti luxusnak és elkorcsosodásnak kigunyolásában . . . ki azt gondolja, hogy comica poezisnek célja csak az olvasó mulattatására és nevetetésére irányoz, az ítéletem szerint hibázik.“

Ez a tréfás versezet tehát senkit sem akar bántani: Dorottyát sem mert ő nem valódi személy, csak jelképe társaival együtt azoknak a türelmetlen dámáknak, akik sorsukat be nem várva, mindenképen főkötő alá kívánnak jutni.

Csokonai humora mindég megbocsátó, kiengesztelő, bántás nélküli tanító, termékenyítő. Hát még az a humor, melyet a tiszta szerelem ébreszt benne . . . Mások siralmas énekekkel bőggetessék az oboát, ő jobban szereti az olyan bokkrétát, melyet a „Gratiák borba ferdeit csókjai“ élesztgetnek. A boldog szerelem egészen a horatiusi életbölcseségig és életszeretetig fokozza humorát. Boldog elragadtatásában még a Lilla mellén ékeskedő szeplőt is megéneklí.

Egyéni hangulatát, a sors kegyetlenségében, szerelmi csalódásában való megnyugvását legjobban tükrözik Anakreoni dalai. Görög formában magyar hangulatot nem igen tudtak még jobban kifejezni, mint Csokonai az Anakreoni dalokban.

Csokonai a ritmus szerelmese. Már a gyermekköltőt megejti a magyar nyelv zenéje, dalai már első csendülésre énekbe kíváncznak. De nemcsak a forma, tartalom, a hangulat is megejti őt. Ezért kedveli különösen az anakreoni formát. Ő maga így nyilatkozik róluk:

„Ezeknek foglalatjuk a szerelem, öröm, a megnyugodt lélek, barátság, szépség, tavasz . . . nincs azokban semmi fajtalanság, részegítő és lázadó indulat, vastag, baromi gyönyörködés, hanem csak nyájas enyelgés, lomhaság nélkül való elérzékenyülés, könnyű és szabad epikureizmus . . . éljünk vidáman és minél kevesebb gonddal, ez a régi lyrikusok filozófiája.“

Anakreon humora a legkellemesebb az egész világon — mondja Csokonai s ezzel a maga hangulatára is rávilágít: Örüljünk és hagyjunk örülni másokat is, ápoljuk a szelíd örömeket, ne vessük a fősvényt, kerekedjünk felül a bánaton . . .

Ma, a világváltozások bizonytalan érzelmű káoszában különösen lebilincsel bennünket Csokonai humora, mert művészi foglalatját látjuk benne mind annak a lelki folyamatnak, melyet egészséges magyar életsemlelétnak, józan magyar életfilozófiának nevezünk.

Kemény Gábor

A latin nyelv és stílus a néplélek tükrében.

Die Sprache hat die Vernunft geschaffen,
vor der Sprache war der Mensch vernunftlos.
L. Geiger.

A mai legkülönbözőbb nyelvtani és módszertani tervezetek meg-egyeznek abban a tapasztalati meggyőződésben, hogy a nyelvet pszi-

chológiai alapon kell tanítani. A gondolatot a maga tudományelméleti formájában H. Steinthal vetette fel.¹ Ennek pedig mindenekelőtt összefoglalóan abban kell megnyilvánulnia, hogy a nyelvi oktatás metodikája lelki adottságunk leglényegesebb alaptényezőit: az értelmi, érzelmi és akarati tevékenység természeti törvényeit tartsa szem előtt. (Indukciós haladás, dedukciós összefoglalás, a képzelet és öntevékenység szerepe a rendszeralkotásnál stb.) Utalhatunk itt még a módszeres rávezetésnek, az etimológikus felfejtésnek célszerűségére pl. az egyesesetek (gen., abl.) jelentésének, kifejezési körének, vagy a coniunctivus nevének és mondat-tani szerepének bemutatásakor.² Ebben a munkáltató pedagógiában pedig a tanár nem közvetítője csupán az ismereteknek, hanem a fűtő kohó és a lendítőkerék szerepét tölti be. Érdeklődést kelt; az új anyagot mint felfedezendő területet állítja oda a szellemi élet turistái elé. A nyelvi sajtóságok szempontjainak kitűzése által, továbbá a stílusalakzatok esztétikai elemzése által hatékonyan előmozdítja a nyelv logikái és stílári sajtóságainak ösztönös megérzését.

A formai képzés eredményességét tehát elsősorban a nyelvi kategóriák átértése segíti elő, hiszen a grammatikai tételek szemléltetése és öntevékenységgel való tudatosítása minden gondolkozási tevékenység kezdete. Annál is kívánatosabb ez a maradandóbb eredményt célzó oktatásnál, mivel a nyelv szoros kapcsolatban áll, szinte konkrét vetülete a népiségnek, a népi gondolkozásmódnak és nemzeti egyéniségnek. A francia nyelv a könnyed társalgás csillogó eleganciáját hordozza magán s ezáltal a görög nyelv gazdag formakészletét, sokrétű változatosságát, hangulati hajlékonyságát és alkalmazkodóképességét juttatja eszünkbe. Így nyelvük a görög fantázia, illetőleg a francia esprit színes távlatait képviseli.³ A németiség racionális, szisztématikus gondolkozásának szintén sok elemét ismerhetjük fel szigorú nyelvi disciplinájukban. Ezért a német nyelvet a filológusok a latin nyelv formai kötöttségéhez és logikai rendszerezettségéhez érezték közelállónak.⁴

A latin nyelv egész felépítése a katonás fegyelmet, továbbá a jogi és rétorikai tömör rövidséget hordozza grammatikai alkatán. Szellemi struktúráját, stílusának formai és lélektani sajátosságait a latin néplélek és nemzeti karakter érteti meg velünk. Ennek a nyelvnek alak- és mondattana, stilisztikai elfogása és rétorikai gyakorlata egyaránt a „gravitas atque potentia“ megtestesülése⁵. A római gondolkozásmód és beszéd szoros kapcsolatát találóan fejezi ki a „ratio“ és „oratio“ külső hasonlósága is. Népjellem és a nyelv szelleme tehát belső rokonságban

¹ H. St. Der Ursprung der Sprache. 310, 354. (Berlin 1877.)

² A jelen vonatkozásban megemlítjük, hogy a coniunctivus teszi lehetővé lelkivilágunk igényeinek: az akarat (parancs), vágy (óhaj), és lehetőség jelentési árnyalatainak megfelelő kifejezésmódokat. (V. ö. W. Kroll: Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht 14. (Berlin 1925.)

³ A többi okoktól eltekintve ez a sajtósága is hozzájárult, hogy a francia lett a nemzetközi diplomácia hivatalos nyelve.

⁴ Norden: Die Antike Kunstprosa. 2—3. (Leipzig 1898.)

⁵ Gondoljunk csak az atticizmus és azianizmus terjedésére, főleg pedig Cícero állásfoglalására, továbbá A. Marcellinus jellemző meghatározására az azianizmusról: inanis quaedam fluentia loquendi. (XXX. 4.)

vannak. Kétségtelen, hogy a „nyelvében él a nemzet“ tétel ilyen vonatkozásban is sok igazságot tartalmaz. Márpedig a római lelkületnek legjellegzetesebb uralkodó vonása a hideg, józan, logikai hajlam, az akaráterővel párosult higgadt értelem volt. Ennek megfelelően nyelvét is az államférfiak konkrét lényeglátása, a jogászok ritka valóságérzéke, a szónokok tömör mozgalmassága, a katonák világos határozottsága: tehát a gondolatnak és formának reális, komoly plaszticitása jellemezte. Így a latin nyelvre elsősorban érvényes a módosított közmondás: *Rualis natio, talis oratio*. Ez természetesen nem jelenti a kópár stílus sivárságát. Hiszen a római próza megteremtőjéről, M. Catóról jegyezte fel Cicero: *gravitate mixtus lepos*. (de rep. II. 1.) Sallustius is ezt a tulajdonságát emelte ki Catónak: *Romani generis disertissimus*, — bár tömörsége is feltűnik: *multa paucis absolvit*. (Hist. in.) Caesar szemléletes előadói készségéről pedig a legnagyobb szaktekintély, Ruintilianus emlékezett meg: *abunde disertus... narrator*. (XI. 1, 36.) Sőt, akinek már volt személyes, élményszerű találkozása a latin próza nagy képviselőivel, az meggyőződéssel olvassa ki Tacitus jellemzéséből a latin stílusnak a görög hatás alatt végbement fokozatos formai gazdagodását: *Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornator Crassus; sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero*. (Dial. 18.) Szónokok és történetírók össze tudták egyeztetni a nyelvi előadásmód két alaptényezőjét: az „*argute loqui*“ művészetét az „*ornate copioseque dicere*“ követelményével (Cic. de or. I. 6, 21.) Bizonyítják ezt Sallustius mesterei antitézisei, Livius képgazdagsága (*lactea ubertas, clarissimus candor*. Ruint. X, 1, 101), Cicero trópusai, figurái és zenei prózaritmusai (*numerositas*).

Mindebből következik, hogy a nyelv az a szellemi ábrázoló tényező, amely a lélek gondolati tartalmát formába önti és a külvilággal közli. A nyelv és néplélek belső összefüggéseire mutat rá Norden: *die antiken Autoren gefühlt werden müssen, wenn sie begriffen sein wollen*. (i. m. XI.). Az eszme tehát a maga önkifejtési formáját a nyelv útján találja meg. Ez magyarázza meg, hogy egyes pozitivistá nyelvésztétikusok a kettő azonosságát hirdetik: *Die Sprache ist offenbar die Stimme und zugleich das Denkorgan der Menschheit*.⁶ A gondolkodás- és beszédmód kölcsönös egységét állapítja meg C. Hermann is: *Das Denken und die Sprache überhaupt (ist) Eine und Dasselbe*.⁷ Ebből a megállapításból indul ki Herder és W. Humboldt nyelvtanulmányi elmélkedése, mely szerint „értelem“ és „nyelv“ között szoros belső, logikai, szinte vérségi kapcsolat áll fenn.⁸

⁶ L. Noiré: *Der Ursprung der Sprache*. 335. (Mainz 1877.)

⁷ C. Hermann: *Philosophische Grammatik*. 44. (Leipzig 1888.)

⁸ A nyelvi kifejezőerő, nyelvszokások és a népi karakter viszonyát I. még M. Müller: *Die Wissenschaft der Sprache* 27 sk. 456–70. (Leipzig 1892.) Erre a megállapításra építi Blümel az ő általánosan elterjedt grammatika-szemléletét, felosztván a nyelvi szerkesztésmódot két részre: *Die Syntax beschäftigt sich mit gewissen Bedeutungen und mit den Formen, die mit diesen Bedeutungen verbunden sind*. (Einführungen in die Syntax 1, 19.) Továbbmegy ennél a kollektív nyelvértelmezésnél H. Paul és kétségtelen lélekani érveléssel vetíti ki ezt a tételt az egyén, a gondolatközli individuum világára. (Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle a. S. 1898.)

A nemzeti nyelv- és észjárás mód kölcsönhatására különös hangsúllyal mutat rá a grammatika mellett a nyelvfilozófia is: Das ... durch die Sprache vernehmliche Denken.⁹ Az ókori köztudat olyan szerves összefüggést érzett a fogalom gondolati tartalma és ennek nyelvi kifejeződése között, hogy a görög mind a kettőt a „logos“ szóval jelölte. Sőt, hogy mennyire előtérben volt a „logos“ szóban az „értelmi tartalom“ — szemben a mechanikus, gondolatközlő „beszéd“-del, — igazolja ezt az egyes tudományok elnevezése is: teo-lógia, asztro-lógia. Így kapta a tudomány és ismeretelmélet elvi kérdéseit vizsgáló stúdium a „logika“ nevet; továbbá az írásművek belső, tartalmi összetevőit és külső formai sajátosságait kutató tudomány szak a filo-lógia elnevezést. A nyelvfilozófiai elméletek további fejlődési fokán jelentkezik csak a két tényező szétválasztási kísérlete: a „logos“-szal, mint belső, értelmi, (*logikai*) elemmel szemben a külsőformát, vagyis a gondolatközlés technikáját a *dialektika* kezdi jelenteni.¹⁰ Ennek az új ágak sarjadása a nyelvtudomány törzsén meghozta az ókor nagyhatású nyelvpallérozó irodalmi törekvéseit.

*

A nyelv kifejező erejének korai nagyfokú fejlettsége és a stílus szabályainak öntudatos megvalósulása ugyanis nemcsak a természetes alakulásnak, hanem a nyelvtudósok tervszerű alakításának is eredménye. A görögök és rómaiak tudvalevőleg már a szaktudományok kibontakozásának első idejében különös érdeklődéssel fordultak a nyelvtudomány és stílus kérdései felé. A szofisták elméleti és gyakorlati nézőpontból vizsgálták filozófiai, illetőleg rétorikai elméleteiket során a nyelvi előadásmód sajátosságait. A művészi stílus kellékeit a szóalakzatok, figurák alkalmazásában, továbbá a ritmikus prózai nyelv- és szerkesztésmódban látták. (Arist. Rhet. 1406. a, 16.) Ennek a stílusirányzatnak legkiválóbb képviselője Isokrates. Benne érte el a káprázatos nyelvi hatásokra számító görög szónoklat a tetőpontját. Művészi arányossággal szerkesztett körmondatai, nagy műgonddal csiszolt kifejezései, termékeny szónoki tehetsége iskolát teremtettek. (*officina dicendi*. Brut. 8, 32. Cicero őt nevezte „pater eloquentiae“-nek. (*de or.* II. 49.) Viszont a filozófiának követelményeit a stilisztikával szemben Platon esztétikáinak unkái, továbbá Aristoteles Poetiká-ja és Rhétoriká-ja őrizték meg. A szofisztika és filozófia elvi álláspontját a rétorikai előadásmódra vonatkozólag Aristoteles a „philosophos rhétoriké“ eszményben igyekezett kiegyeztetni egymással. Ezt az örökséget fejlesztették tovább az akadémikusok, de főleg a peripatetikusok és stoikusok, majd a hellenisztikus kor alexandriai nyelvtudósai.¹¹ Nagy számmal készülnek a rétorika elméleti kézikönyvei, melyek többek között a stílus tudnivalóit és szabálygyűjteményét adják. A rétorikai nyelv részletes stilisztikai elemzése a halikarnassosi Dionysios és Caecilius nevéhez fűződik. Működésük már szervesen bekapcsolódik a latin nyelvészeti alakulásába.

⁹ F. Stenzel: Philosophie der Sprache. 107. (München u. Berlin. 1934)

¹⁰ Tartalmi elhatárolásukat illetően v. ö. Platon: Theait. 189e. Soph. 263e. és F. Stenzel: „Wort und Begriff.“ i. m. 10.

¹¹ Rhet. Graeci. Lipsiae 1856. ed. L. Spengler.

Rómában ugyanis a nyelvi és stilisztikai tanulmányok görög hatásra indultak meg. Az irodalomtörténet nagy számban őrizte meg ezeknek az antik „nyelvújítóknak“ munkásságát. (Mallosi Krates, Varro, Ant. Gniphó, Caesar, majd Priscianus stb.) A mi szempontunkból elsősorban Cicero, Tacitus és Ruintilianus rétorikai művei és iratai jönnek számba. A kialakulóban levő római stíluselmélet képviselőit hosszú időre szembeállította egymással az azianista és atticista irányzat ellentéte. Az előbbi a díszes, patétikus stílus elvét vallotta, mely a szónoklat terén a meszterként kicirkalmazott, színes, költői képektől és hasonlatoktól ékes előadásmód alkalmazása volt. A görögtűz ragyogásának sziporkázó hatását keltette, mely Nero idejében már rétorikai költészetté, finomkodó költői prózává, üres deklamálássá silányult. Ezzel szemben az atticisták az egyszerűbb, tömörebb stílus helyességét védték, mely nem annyira a külső sallangoktól terhes, mint inkább a belső gondolati tartalomtól. Cicero — főleg görögországi tanulmányútjának hatására — ez utóbbi irányzathoz állt közelebb. Allásfoglalása azért nagyjelentőségű, mert ő a római ékesszólásnak elméleti rendszerezője és gyakorlati inkarnációja. Neve fogalom a latin szónoki stílusművészetben: Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habetur. (Ruint. X. 1, 112). A latin prózának egyik legnagyobb mestere — gondolatai mellett — elsősorban előadásmódjának klasszikus tökéletességével számunkra a leggazdagabb lehetőséget nyújtja a latin próza törvényszerűségeinek tanulmányozására. Több tényezőt kivül főképp a latin nyelvnek ez a művészi kezelése tette őt korának legáltalánosabb hatású szónokává: Summus tractandorum animorum artifex (Ruint. XI, 1. 85), aki előadásának stilisztikai választékosságával akar, — nemcsak „docere“ —, hanem „delectare et permovere“. (De opt. gen. or. 1.3).

Ez a teoretikus szakirodalmi kutatás tehát elsősorban a nyelv formai követelményeit, a stíluselméletnek az egyéniségekben differenciált és oly széles változatosságot felmutató megnyilvánulásait vizsgálta. Ebből következik, hogy a *stilisztika* eredetileg csupán az *esztétikum* alapkövetelményeit elemezte. Ma már a kifejezés tartalmi gazdagodást nyert és vizsgálódási köre kiterjeszkedik a szavak megválasztásának, a nyelvi szerkesztésmódnak, és a grammatikai szabályoknak a „szépen“ mellett a „helyesen“ való alkalmazására is. Vagyis a stilisztika hatáskörébe tartozik az „esztétikum“ mellett a nyelvtani „logikum“ alapvető sajátosságának kutatása. Ennek a választékos és tömörségében is kifejező nyelvi előadásmódnak főleg olyan nép irodalmában volt nagy szerepe, ahol az írásművek nem is elsősorban a szemeknek (olvasásra), hanem a füleknek (felolvasásra, előadásra) készültek. (aurium iudicio de or. III. 37, 150) Áll ez elsősorban a rétorikára.¹²

A köztársaság politikai berendezkedésének következménye, hogy a latin nép, melynek nagy hajlama volt volt szónokláshoz, nevelési eljárásában és közéleti tevékenységében olyan központi helyet juttatott a

¹² A latin szónoki stílusnak ezt az elsodró hatását emeli ki szt. Ágoston is szt. Ambrus beszédeit csodálva: *Studiosae audiebam disputantem in populo (Ambrosium) tum rhetor . . . explorans eius facunditatem, . . . et verbis eius suspendebat intentus . . . et delectabar suavitate sermonis (Confess. V. 13.)*

rétorikának. A latin stilisztika pedagógiai követelményeinek vizsgálatát ennek megfelelően mi is főleg a rétorikai irodalom körére korlátozzuk.

A rétorikai stílus elméleti tudnivalóit Cicero irodalomesztétikai művei tartalmazzák. Ezeknek az *elméleti utasításoknak gyakorlati illusztrációi* pedig szintén Cicerótól valók: az ő beszédei. Tudományos stílus-elemzés és praktikus kivitel nála példás és ritka szintézisben egyesül. A szónoki hatásnak (vis oratoris) leghatékonyabb tényezőjét a „bene dicendi“ követelményében jelöli meg. (de or. I. 6, 21); ennek pedig lényegadó kelléke: ingenium, ars, doctrina, studium. (u. o. 22) A szépstílus legfontosabb tényezői (lumina orationis) a nyelv kifejező erejében rejlenek: pure et Latine loqui; plane, dilucide... ornate... apte... decore. (u. o. 48–49 és III. 37, 38.) A római gravitas, a kimért, méltóságteljes körmondatok szimmetriája, a mondatrészek arányos tagoltsága és a stílus összes eszközeinek fölényes biztossággal való kezelése: ez öltött testet Ciceróban. Nála a belső tartalmat a külső forma harmóniája fedi: Redner und Stilist... beides fällt zusammen. (Norden i. m. 216) A művészi stílus (elocutio) követelménye tehát centrális helyet foglal el az ókori irodalom és irodalomtudomány területén. Erre mutat Gellius feljegyzése is, mely szerint a görög talajból kisarjadt római rétorika mindig céljának tekintette eljutni „ad elegantiam Graecae orationis verbis Latinis adfectandam“. Hiszen Cicero példája a csiszolt szónoki stílus alapelvét (eloquentia extundenda) a fogalomnak tartalmas, találó és tömör kifejezésében jelölte meg.¹³

*

Ennek az évezredes műgonddal ápolts és patinás multú nyelvnek a tanítása és szellemiségének kongeniális tolmácsolása komoly feladatok elé állítja a tanárt; a kifejezés formáinak és a szerkesztési készségnek elsajátításában pedig a növendékek legjobb tehetségét teszi próbára. Ha viszont az európai kultúra tradicionális szempontjai, továbbá az egyes szaktudományok konkrét nyelvi természete megkövetelik a tanítást, akkor azt csakis a nehéz és nemes feladathoz illő nagy tárgyi és didaktikai felkészültséggel, továbbá a nyelv szellemébe való lehető elmélyüléssel lehet megvalósítani. A vállalkozás úgy lesz eredményes és élvezetes, ha a hozzáfűzött kettős szempontot: az auktorok alaki és tárgyi megértését biztosítani tudjuk. Az alaki megértés az eszköz, mely elsegít bennünket a második követelményhez: az írásmű gondolati tartalmának megismeréséhez.

A jelen vonatkozásban csupán az első teendőt, az olvasmány alaki tárgyalását vizsgáljuk, mert a cél elérését mindig az eszközök helyes megválasztása feltételezi. Kétségtelen, hogy az író gondolatvilágába való behatolásnak szinte kizárólagos előfeltétele a grammatika pontos ismerete. Ez az a kulcs, mely előttünk az irodalmi alkotásnak szellemi értékeit rejtő kincseskamráit felnyitja. A grammatika tanításában pedig —

¹³ Értendő itt a gondolat logikai tartalmának és a nyelvi kifejezőmódnak egyéges arányossága: crebrum et coruscum et convexum brevisque et rotundis numeris cum quadam aequabili circumactione devinctum. (Noct. Att. XVII. 20)

híven a fentebb kifejtett pszichológiai öntevékenységi módszerünkhöz — egyik legcélravezetőbb eszköznek látjuk a hosszú pedagógiai gyakorlatban jól bevált retroverziót. Magyar szövegnek latinra fordítása követeli meg ugyanis a növendéktől azt az értelmi aktivitást, mely a grammatikai szabályoknak átélésen alapuló, biztos megértését és bevésését eredményezi.

Ennek a munkáltató nyelvtani oktatásnak néhány általános jellegű tételét akarjuk a következőkben megjelölni. Elismerjük, hogy ezeknek az irányelveknek a gyakorlatba való átültetése függhet több tényezőtől, befolyásolhatja az osztály általános szellemi színvonala, előképzettsége, az anyag minősége, de igazi spiritus motor-a mégis a nevelő készsége és leleményessége.

Eljárásunk lényege a nyelvtan tanításában, melyet pszichológiai megfontolások és az Utasítások alapkövetelése állít egyaránt elénk: Első a szemléletes példa és ebből, mint tapasztalati tényből vonjuk le a teoretikus jellegű szabályt. Az esetben sajátosságait, az esetek használati szabályait, az igeidők és módok gyakorlati alkalmazását az olvasmány szövegében látja a növendék. Így megértik az illető nyelvi tünelemény jelentését az olvasmány tartalmi összefüggésében, s csak ezután vonjuk (ha lehet vonatjuk) le velük a képzési és alkalmazási tudnivalókat. Ezáltal a növendékek nem holt nyelvtani alakzatokat szajkóznak be, hanem csak akkor kezdünk egy-egy grammatikai szabály tisztázó elemzéséhez, amikor azt az alakzatot a szövegben már élni, sőt fungálni látták. Az esetek tarka változatosságot mutató értelmét és szerepét a „határozók“ címszó alatt és határozói jellegük szemléletes érzékeltesével egyszerűsítjük s így a magyar jelentésükből kiindulva illesztjük be a nyelvi kategóriák rendszerébe. Mennyivel világosabb és egyszerűbb az ifjú elmének ilyen beállításban látni és megérteni az u. n. kettős nominativus és accusativus szerkesztésmódját. (Fabiust a rómaiak diktátorrá választják (véghatározó) = *mint* diktátort stb.) Csak ne tudálékos, elvont, elméleti fejtegetéssel vezessük be az (esetleg példán még nem is szemlélt) új nyelvtani szabályt. Ha pld. az acc. c. inf. tárgyalására kerül a sor, teljesen felesleges megrémíteni őket azzal: „Most pedig egy különleges mondatrövidítési szerkezetet fogunk tanulni“ stb. Induljunk ki itt is az olvasmánynak már együttlevő nyelvtani szemléltető anyagából: „Video hominem laborare.“ Fordítsák le a növendékek szóról-szóra: „Látom az *embert dolgozni*.“ Mindenki megérti akadémikus fontoskodás nélkül is. Utána felhívjuk a figyelmet arra, hogy a latin nyelvnek ezt a sajátosságát mi így is fordíthatjuk a mi nyelvhasználatunknak megfelelően: „Látom, hogy az ember dolgozik.“ Még mindig nem áruljuk el, hogy ez mondatrövidítési szerkezet, sem pedig a fordítás módját, hanem a tanulókkal megfigyeltetjük a mondatnak a magyartól való eltéréseit: „Kit, mit látok?“ (Tehát tárgyi mondat.) „Milyen alakban találtuk a latin kifejezésben a magyar mondat alanyát, állítmányát?“ Könnyen megállapítják ezután a fiúk, hogy *accusativus* áll itt *infinitivusszal*. „Fordítsuk ezt le latinra!“ : *Accusativus cum infinitivo*. Tehát észrevétlenül meghatározatjuk egy soha nem látott szerkesztésmód nevét és nyelvtani sajátosságait. (Utalhatunk itt a németnek

hasonló mondatrövidítési eljárására : zu inf.) E módszer alapján ugyanilyen öntevékenységi eljárással határozzák meg a növendékek a nom. c. inf. szabályát, sőt veszik észre maguktól ennek a szerkesztésmódnak finom árnyalatot kifejező „személyes“ jellegét: „Azt mondják, hogy a katonák győznek = a katonák mondatnak győzni“. Nemcsak a főmondat állítmányának és mellékmondat alanyának egyezését veszik észre, hanem az alany és a mellékmondat állítmányának fordítási módját (nom., inf.) is.

A latin nyelvtannak rejtélyes réme : a consecutio temporum is kristálytisztává egyszerűsödik, ha a fiúk vezetik le a szemléleti anyaguk alapján két lépésben a szabályt. „Venio (veniam) ut regem videam“. 1. „Mivel a főmondat állítmánya befejezetlen jelen v. jövő idő, a mellékmondat állítmánya is *praesens*-be kerül.“ (Tehát az állítmány *egyik neve* már megvan.) 2. „De két praesens van a coniunctivusban — irányítjuk tovább a fiúk gondolkozását — „imp. és perf. Vajjon miért használta a latin a jelen esetben az imperfectum-ot?“ „Mert a cselekmény nem befejezett, (akár egyidejűségnek, akár utóidejűségnek fogjuk is fel,) hanem befejezetlen, tehát *in-perfectum*.“ Így meghatároztuk az állítmány *másik nevét* is. Mármost könnyen ki fogják maguktól találni az előidejűség szabályát is. — Az alak- és mondatian sajátosságait ilyen indukciós módszerrel és praktikus értelmezéssel hozzuk közel a növendékekhez.

Mindezekkel azért foglalkoztunk részletesebben, hogy lássuk, mennyivel öntudatosabban használják majd fel a növendékek az így tanított grammatikai ismereteket a nyelvi oktatás legnehezebb fokán : a stilisztikai gyakorlatoknál. A passzív szövegmegértéssel szemben ugyanis a retroverzió szerkesztői aktivitást igényel. S ez az öntevékenység készíti elő a szemét és elmét egyaránt ahhoz, hogy a grammatikai szabályok logikai elmélyítése és praktikus alkalmazása mellett az auktorok műhelytitkaiba is tevékeny bepillantást nyerjen. Ezenfelül pedig a leghatékonyabban hozzásegít bennünket igazi célunkhoz : Ráeszmélni a latin nyelv sajátos karakterére, belső szerkezeti finomságaira, vagyis : a nyelv közvetítése nyomán megismerkedni a gondolkozó, érző, akaró latin néplelekkel. Azzal a katonás, fegyelmezett nemzeti egyéniséggel, amely szervezett és rendezett életének minden megnyilvánulását belelehelte nyelvhasználatába is és így nemcsak légióival, hanem példás logikai tervszerűséget képviselő nyelvével is meghódította a világot. Érezzék meg a tanulók, hogy itt egy népi lelkiakat sajátos megnyilvánulásával állnak szemben. Egy tőlünk eltérő fajú, kultúrájú és temperamentumú nép gondolkodik velünk *azonos lélektani és logikai törvényszerűségek* szerint, de gondolatait *más nyelvi skémák* közé illeszti be. Így mutatunk rá a latin nyelv alaptulajdonságaira : a kifejező tömörségre és a mondatfűzés belső dinamikájára, miután ezeket a tulajdonságokat ők maguk látták már az auktorok tolla alatt megelevenedni. Innen már csak egy lépés lesz a növendékeket a *hasonló módon való fogalmazás* gyakorlásával, a logikus és rövid tartalmasság állandó szem előtt tartásával a latin szellem és észjárás megnyilvánulási formáihoz, továbbá a latinos gondolkozásmóddhoz szoktatni. Ezáltal lesz a latin nyelv tanítása a logika gyakorlati előtanfolyamává, ahol a növendékek konkrét példákön fedezik fel

és sajátítják el „die Idee der Ordnung, Disciplin, des Systems und der Symmetrie.“¹⁴

A retroverzióban élük át ugyanis a *helyes* és *szép* latin stílus törvényszerűségeit.¹⁵ Illusztrálásképpen bemutatunk itt néhány irányelvet a latin széppróza két igen gyakori jelenségének alkalmazását illetően: a participium coniunctum és az ablativus absolutus szerkezet szerepét és használati módját. Velük tudja a latin a legparádésabb és legszínesebb sokrétűséggel, de ugyanakkor tömör szárazságú kifejezésekkel a mellékmondatot és a különböző határozókat a főmondatba szervesen beleilleszteni.

I. A part. coniunct. szerkezetének alkalmazásakor tág lehetőség nyílik a stílusbeli készség és nyelvi találékonyság gyakoroltatására. Ha az auktorok olvasása közben felhívjuk a figyelmüket arra, hogy a participiumnak jelzős fordítása mellett (mely ugyan a kezdőfokon a tudatosabb nyelvi megértést biztosítja!) különféle, esetenként más-más feloldási lehetőség kínálkozik, akkor fordítói készségük olyan hajlékonyságot nyer és találékonyságuk olyan finoman-érzékennyé válik, hogy a latin nyelv szellemébe — és így a különböző fordítási lehetőségekbe — a stílusgyakorlatok közben könnyen bele tudnak helyezkedni. A part. coniunct. szerkesztésmódjának megértetésekor — az auktorból vett szemléletes példák nyomán — abból indulunk ki, hogy a latin a mellékmondatot szívesen beolvasztja valamely igenév segítségével a főmondatba. Pl. Tanaquil megtiltotta, hogy a fiút, *aki alszik*, felébresszék. Fordítás közben megkérdezzük: „Milyen fiút?” A növendékek erre a magyar nyelvérzékük és a nyelvhasználat alapján maguk alakítják át a vonatkozó (jelzői) mellékmondatot jelzős kifejezéssé: „az alvó fiút.” Lefordítatjuk tehát így: Tanaquil vetuit puerum dormientem excitari. Most már könnyen levonható a szabály: „A kötőszó v. vonatkozó névmás elhagyása után a mellékmondat alanyát megegyeztetjük a főmondatnak rá vonatkozó szavával. Ennélfogva ez a szerkesztésmód csak akkor alkalmazható, ha a mellékmondat alanya előfordul a főmondatban, mert csak így lehet a két mondatot egy *participiummal összekapcsolni*. Ezzel egyszersmind az elnevezés logikáját (*participium coniunctum*) is észrevették.

Ilyen módon rövidíthetjük az idő-, ok-, célhatározó, megengedő, feltételes, jelzői mondatokat, továbbá bizonyos esetben a mellérendelt mondatokat.

Az időhatározói mondatnak a főmondatba való bevonása: „amikor míg, mielőtt, miután” kötőszók elhagyásával és a megfelelő állapotú (actio) participiummal történik. Pl. Mikor már Mithridates kétségbeesett

¹⁴ Hewart of Bury: Die Klassiker. (Die Antike 1927, 1:6.)

Sajnálatos hiánya pedagógiai és filológiai irodalmunknak, hogy még mindig nincs olyan részletes, praktikus célzatú stilisztikánk, melyet Vári Rezső reális szemléletű kultúrpolitikai cikkében megjelölt. (A classica-philológia módszeresítése hazánkban. EPHK. 1899., 188.) Ez a kérdés ugyanis még a Vayer-féle kezdeményezés ellenére (Latin stilisztika 126. old. Budapest. 1925.) sem tekinthető megoldottnak, mert épen a mondatokra nem került benne sor.

¹⁵ Az elvi szempontok kijelölését és a lélektani ráhangolás hatásos módszereit I. P. Cauer: Grammatica militans. Berlin. 1903.

ügye miatt... *Mithridatem* in timore Tigranes excepit *diffidentemque* rebus suis confirmavit. (Cic. Man. IX. 23.) Vagy: Miután annyi vere-séggel feltüzeltelte... Si forte (*dictatorem*) *accensum* tot... *cladibus* so-ciorum detrahare ad certamen possit. (Liv XXII. 13.)

Hasonlóképen járunk el az okhatározói mondat fordításakor: Serv. Ahala megölte Sp. Maeliust, mert királyságra vágyott = Serv. Ahala Sp. *Maelium* regnum *appetentem* interemit (Cat. m. 56.) (Ezzel a for-dí'ási móddal egyszersmind megszűnik a magyar mondat esetleges két-értelműsége: „Ki vágyott a királyságra?!”) Vagy: mivel a tűz már az élő testhez ért el... = *calor iam ad vivum ad imaque cornua veniens*... agebat boves. (Liv. XXII. 17.)

A megengedő mondatok is számos lehetőséget nyújtanak az: „ám-bár, noha, jóllehet“ kötőszók elhagyása révén a rövidítésre. Pl. Noha a lélek magát nem látja... = *Ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit.* (Cic. Tusc. I. 67.) Vagy:... ámbár szeretnők a nevetést vissza-tartani... = (*Risus interdum*) *ita repente erumpit, ut eum cupientes tenere nequeamus* (De. or. II. 235.) Vagy:... jóllehet az országból ki-űzték, mégis... = *ille pulsus superatusque regnaret* (Man. III. 8.) Vagy:... ámbár majdnem megfulladtak, mégis... = *primi... hausti paene limo immergentesque se tamen signa sequebantur.* (Liv. XXII. 2.)

Igy vonjuk össze a feltételes mondatokat is. Pl.:... ha esetleg meg kellene állniok... = (*militibus*) *consistere coactis ne necessaria deessent.* (Liv. XXII. 2.) Vagy:... mégha igazat mondana is... = *Mendaci homini ne verum quidem dicenti credere solemus.* (Cic. Divin. 2., 146.) Vagy: nehogy őt is... ha késlekednék... = *ne se... cunctan-tem casus aliquis opprimeret.* (Liv. XXI. 5.)

A célhatározó mondatban hasonlóképen a kötőszó elhagyásával alakítjuk át a kifejezést jelzővé. Pl. ... hogy javaslatot tegyen (= a ja-vaslatot tenni akaró) = *Servilius adest de te sententiam laturus.* (Ver. II. 1., 56.) Vagy:... akik azért lépnek fel, hogy rávegyenek bennete-ket = ... *qui prodeunt dissuasuri ne hanc legem accipiat.* (C. Gracch. fr. Gell. Noct. Att. XI. 10., 4.)

A legkézenfekvőbb a vonatkozó (jelzői) mellékmondatok szerkesz-tése part. coniunctum-mal; a növendékek előtt már eleve hangsúlyoz-zuk, hogy a participium — alakját tekintve — mindig melléknév, tehát a legtöbb mondatrövidítési szerkezetben, ha állítmányi szerepe van is, valami módon mégis fellelhető benne a jelzői értelem. A jelzői mellék-mondatok összevonásánál ez a participium-szemlélet elhárítja a nö-vendék útjából a megértés esetleges akadályait is. Pl.: Hispania igen sok ellenséget látott, akiket (Pompeius) semmisített meg (= általa meg-semmisített ellenséget) = *Hisp... plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit.* (Man. XI. 30.) Vagy: munkásságom, mely sze-repelt = *labor in privatorum periculis caste integreque versatus.* (Man. I. 2.) Vagy: a tekinthelyt, melyet növelt = *auctoritatem... rebus ge-rtis amplificatam... quantum valitum esse existimetis.* (Man. XVI. 46.)

Mellérendelt mondatokban rendszerint a kapcsoló kötőszók vala-melyikét találjuk (gyakran időhatározói értelmi színezettel). Rövidítésük jelzős összevonással történik. Pl.: Hannibal átkelt a folyón és... el-

helyezte = Hannibal *transgressus flumen, ut quosque transduxerat, ita in acie locabat.* (Liv. XXII. 46.)

A magyar igének igei melléknévvé való átalakítása minden ilyen szerkesztésnél a kiinduló lépés. Ha ezt a kulcsszerű „fogást“ a növedékek egyszer megértették, biztos érzékkel fogják a part. coniunct. árnyalatait felismerni és alkalmazni.

II. Az ablativus absolutus megértetésekor a következő két szempontot emeljük ki: Ezzel a szerkezettel csak azok az alárendelt mondatok fordíthatók, amelyeknek alanya teljesen független (absolutum) a főmondattól. Azonkívül vigyázzunk arra, hogy a tanulók ne véljék ezt a szerkesztésmódot valami önkényes furcsaságnak, amely hatályon kívül helyezi a mellékmondatok kapcsolásának eddig tanult nyelvtani szabályait. Éreztesük tehát velük, hogy a legtöbb abl. abs. szóról-szóra is lefordítható magyarra, (csupán a latin speciális igenévhasználat jelent számunkra valamelyes „magyartalanságot“.) Pl. Hannibal *ultimus conserto praelio excedebat.* (Liv. XXI. 3.) = Hannibal utoljára távozott a megvívott ütközetből, (az ütközet megvívása után, miután az ütközet megvívott.) Az abl. abs. szerkezetnek ilyen értelmezésmódja által egyszerre átlátják ennek a nyelvi sajátságának logikai és mondattani lényegét.

Az abl. abs. ugyanis természeténél fogva nem egyéb, mint egy főnévnek v. névmásnak jelzővel ellátott ablativusa (l. a fenti példát!) Ez a jelző azonban igei melléknév és az értelme eleinte tisztán abl. instrumentalis vagy modi volt. Pl. *deo adiuvante*; (sőt így is: *dis inimicis*); módhatározó: *me inscio*. Később azonban az ablativus absolutus használati köre bővült és a latin műpróza mestereinek példája szerint már a legkülönbözőbb határozók (és ennek megfelelően!) a határozói mellékmondatok kifejezésére szolgált. Így rövidíthetjük vele az idő-, mód-, okhatározó, továbbá a megengedő, feltételes mondatokat. Az ablativus sokféle alkalmazási lehetőségében rejlik ennek a ténynek a magyarázata; a cselekvés és állapot árnyalati értelmét, a mondat alárendeltségi viszonyát finom megkülönböztetéssel tudja a latin az abl. abs. segítségével visszaadni.

Az időhatározói mondat rövidítése a „mikor, miközben, miután“ kötőszók elhagyásával történik; az alany és állítmány pedig jelzős kifejezéssé lesz. Pl. *Pythagoras Tarqu. Superbus* uralkodása idején (Tarqu. Superbus uralkodásakor, miközben T. S. uralkodik, az uralkodó T. S.-szal egyidőben) Itáliába jött. = *Pythagoras Tarquinio Superbo regnante in Italiam venit.* A társhatározói „-val -vel“, továbbá az idő- és módhatározói „-va, -ve“ képző lassankint átalakult időhatározói „miközben“ és „miután“ kötőszóvá. Tehát: a nap keltével = *luce oriente*; Sulla mindent igérve = *miután S. mindent megígért* = *Sulla omnia pollicito.* (Sall. Yug. 103, 7) Galliát hajókkal megerősítve (miután...) = *Gallia navibus confirmata se recipit* (Man. XII. 34.) Hasonlóképpen szerkeszthetjük az -ás -és végű határozói értelmű főneveket. Pl. *Atyád elvesztése után (miután...) = Ego te... amisso patre... in regnum meum accipi* (Yug. 10, 1.)

Értelmileg sokszor nehéz különbséget tenni a mellékmondatnak idő- vagy módhatározó jellege között, mert épen a tanítás során fel-

bontjuk ezeket a kifejezéseket kötőszavas mondattagokra. A fordításban azonban a mondatfaj esetleges felderítetlensége ebben a két esetben nem okoz zavart, mert a latin egyformán participiális összevonással olvasztja be a főmondatba mind a két alárendelést. Pl. Nem szólva Catilina egyéb bűneiről (= miután C. egyéb bűnei mellőztettek) = *relictis ceteris (Catilinae) furtis atque flagitiis...* (Verr. II. 2.) Vagy: mindez a szövetségesek bántódása nélkül (= miután nem...) történt = *Haec omnia salvis sociis... atque integris vectigalibus esse gesta* (Man. VIII. 21.) Vagy: Ezeknek felvonultatása által (miután ezek...) = *his per triumphum ductis pulcherrimum spectaculum... populus Romanus percipere possit.* (Verr. V. 77.) Vagy: Equites tumulis apte tegentibus locat (Liv. XXII. 4; szintén: „hogyan“ és „miközben“ kérdéssel közelíthető meg a mondat.) Tagadó értelemben a magyar „anélkül, hogy“ kötőszavas kifejezések illeszthetők be nagyon klasszikusan a főmondatba. Pl. anélkül, hogy valami is kikerülte volna figyelmét = *nulla re praetermissa* (Liv. XXI. 4). Olykor a part. helyett melléknév v. állapotot kifejező főnév áll. Pl. anélkül, hogy tudtam volna = *me inscio.* (Egyelőre hozzátehetjük, hogy a növendékek a szerkezet logikai vázát lássák, a feltételezhető állítmányi részt: „ente, entibus“.)

Az abl. abs. egyébként módhatározói mondatot pótol az ilyen kifejezésekben: azáltal, hogy; ... által. Pl. új nemzetek megnyerése által... = *conciliandis... novis gentibus... rem Carthaginiensem auxit.* (Liv. XXI. 2.)

A magyar okhatározó és okhatározói mellékmondat értelme (mert, mivel, miatt kötőszóval ill. névutóval) többször helyet kap participiális rövidítéssel a főmondatban. Pl. Hannibal palustri caelo gravante caput... altero oculo capitur... mivel a mocsári éghajlat árt a fejének (Liv. XXII. 2.) Vagy: mivel mindent víz borított... *Cum omnia obtinentibus aquis nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset.* (Liv. XXII. 2.) Vagy: mert Kiki fordul... = *vertente se quoque ad dissonos clamores* (u. o. XXII. 6). Névutóval: a kiváló férfiak nagy hiánya miatt = *magna sapientium civium bonorum que penuria vir egregius extinctus triste nobis desiderium reliquerat.* (Cic. Brut. 2.) A jövőben feltételezett, esetleges okot a part. instans fejezheti ki. Pl. mivel (esetleg) megtámadhatják = *Parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris.* (Liv. XXXI. 36.)

Igen gyakori a megengedő mondatok rövidítése a „noha, ámbár, jóllehet, holott“ kötőszók elhagyása révén. Pl. noha elfogadta a kezeseket... = *obsidibus acceptis nequaquam duces eorum... sequitur.* (Liv. XXI. 34.) Vagy: ámbár a többiek tanácsolják, hogy... = *ceteris... suadentibus: collegam expectandum (esse)* (u. o. XXII. 3.) Vagy: jóllehet jelen volt anyja is... = *praesente matre sua Dinaea uxorem suam interrogavit.* (Cic. Cluent. 33.) A rövidített megengedő mondatban olykor ellentétes értelem is rejlik. Pl. noha tiltakoztak (tiltakozásuk ellenére) = *iisdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis.* (Man. XXII. 63.) Vagy ugyanilyen értelemben: *vos iis repugnantibus... dignitatem... attulistis* (u. o. 64.)

A feltételes mondatoknak kötőszavait is kiejthetjük egy participium

közvetítésével. Pl. Ha a természet a vezér = natura ducē (ente) (Cic. leg. 1, 20). Vagy: hacsak az ok meg előzi = nihil potest evenire nisi causa antecedente. (Fat. 34.) Vagy: ha a barátság megszűnik... = quae potest esse iucunditas vitae sublatiis amicitiiis (Planc. 80). Vagy: ha minden szó a megfelelő helyre kerül... = quibus loco positis oratio grandior... videri solet. (de or. III. 154).

Ezek a főtipusokon kívül azonban a latin alkalmazhatja az abs. abs.-t a legkülönbözőbb határozók árnyalati jelentésének kifejezésére. Így pl. a rétorikai hajlamú Liviusnál a grammatikának az abl. qualitatisról való ismerveit kimeríti a következő kifejezés: armentum accensis cornibus ad montes ageret (XXII. 16.) Vagy: *mintha* az erdők égtek volna = haud secus quam silvis montibusque accensis... (u. o. 17). A participális kapcsolással összevont mondatok így biztosítják — a stilisztikai monumentalitás mellett — a logikai, értelmi összefüggés szilárdságát is.

* *

Kétségtelen, hogy a „maiestas, asperitas“ felé hajló római néplelekben kell keresni annak a ténynek a magyarázatát, mely a súlyos, tartalmas tömörséget tette lelkivilágának legsajátosabb kifejező formájává. Hangot adott ennek a felfogásának Quintilianus is: valeamus pondere. (XII. 10, 36.) Láttuk, hogy a nyelvnek formai alakulása és kifejező ereje (tehát a grammatikai és stilisztikai fejlődése) szoros kapcsolatot mutat nemcsak a tudomány és művészet által követelt nyelvi szükségletekkel, hanem a latin nemzeti egyéniség, társadalom és történelem iránymotívumaival is. Márpedig ennek a szempontnak bevonása a latin nyelv belső természetrajzának megértésébe irányadó fontosságú lehet, amint ezt Steinthal¹⁶ filológiai alapon, majd Wundt¹⁷ néplelektani kutatások nyomán bebizonyította.

Ebből a tételből következik pedagógiánknak egyik alapkövetelménye: stilisztikai oktatásunk terjedjen ki mindig a latin nyelvhasználat és gondolkozásmód megfigyeltetésére, a retroverzióknál pedig kísérjük meg ezt az önálló, eredeti gondolatvilágot kifejezési szokásaiban megközelíteni. Így a növendékek tervszerű vezetéssel eljutnak a nyelvi sajátosságoknak és a latin nép szellemiségének egyidejű, párhuzamos szemléletéhez, azonkívül a nyelv kezelésében olyan sokoldalú biztosságot szereznek, hogy sikeresen vállalkozhatnak akár több tagból álló körmondatnak helyes latin visszaadására. Gyakorlott nyelvérzéssel fogják azt alá- és mellérendelt alkatrészeire bontani, a cselekvési állapotokat pedig az idők viszonylatában feltüntetni, (mely szerkesztési módot a magyar nyelvben nem is tudjuk ilyen értelemben mindig szemléltetni), végül a sokágú mellékmondatokat, határozói, igenévi kifejezéseket alkalmas rövidítésekkel a főmondatba szervesen beolvasztani. Mindez egyben tudatosítja az anyanyelv grammatikai rendszerének módszeres ismerését is, mivel a nyelvi és mondattani kifejezésformák látható különbségeinek megfigyelése által öntudatosabban érti át a magyar nyelvhasználat sajátosságait is.

¹⁶ i. m. 9, 14—17. és Geschichte der Sprachwissenschaft 3, 6. Berlin 1863.

¹⁷ W. Wundt: Völkerpsychologie. II. B. Die Sprache 2. T. 628—54. Leipzig 1912.

Ez a sikeres öntevékenység olyan lelki gyönyört okoz, amely a növendéket a leghathatósabban serkenti a további munkára, (esetleg egy-egy cikk megírására a Iuventus-ba!) Márpedig így egyrészt a később olvasandó auktoroknak írásmódját, főleg Tacitusnak rejtvénytyszerű szűkszavúságát fogja szemléletesebben érzékelni, másrészt pedig hozzá szokik a konkrét gondolkozásmódnak és mondatfűzésnek ebben a rendszerében a hasonló, szabatos fogalmazás művészetéhez.¹⁸ A kísérleti intelligencia - megfigyelések bőségesen igazolják, hogy a növendékek *ezáltal* a következetes, lényeglátó gondolkozásnak és világos szerkesztésnek: tehát a *forma* és *tartalom* kiegyensúlyozásának elmefegyvelmező, gyakorlati tanfolyamát végzik el.

Dr. Visy József

Az állami leányközépiskolák a számok tükrében.

Közel 300 tanár fejtette ki tevékenységét az 1939—40. tanévben a 11 állami leányközépiskolában és feltételezhető, hogy mind a háromszázan és rajtuk kívül még igen sokan mások, végiglapozták az Évkönyveket. A legkülönbözőbb irányú érdeklődés vezethette az olvasókat, hiszen a programértekezésektől és búcsúztatóktól kezdve az iskolák egész évi tevékenységét megtalálni azokban, a jövő tanévre vonatkozó tájékoztatókig.

Nem túlzok bizonyára, ha azt mondom, hogy a legkevesebb érdeklődés a Statisztika című rovatnak jutott ki és ennek korántsem a számoktól való idegenkedésben van a magyarázata, hanem abban, hogy a magukban álló számoszlopok csak igen kevés tekintetben voltak alkalmasak az összehasonlításra, miután hiányzott belőlük az egyes tételek százalékos értéke.

Az alábbi sorokban az Évkönyvek Statisztika című fejezeteinek számadatait igyekszem érzékelhetővé tenni azoknak a megállapításoknak és relációknak bemutatásával, melyeknek birtokába tömérdek számadat kiszámítása és összevetése árán jutottam és amelyeknek közérdekű volta felől nincsen kétségem.

Mindenkit érdekel ugyanis az azonos célkitűzésű intézmények munkásai közül, hogy a társintézmények adatainak és a bennük rejlő eredményeknek összevetése alapján milyen hely illeti meg őket a közönségben és mennyi az a munka, amivel a közös eredményhez hozzájárultak?

Ebben a tekintetben vajmi keveset mondanak az Évkönyvek számadatai a maguk nyersségében, de az összehasonlításra alkalmassá tett állapotukban annál többet és annál érdekesebbet.

Eljárásom módszere az lesz, hogy a különböző vonatkozású adatok összehasonlító táblázatait közlöm az adatok hivatalosan megállapí-

¹⁸ Norden: Die Bildungswerte der lateinischen Literatur und Sprache 12. (Berlin, 1920.)